

Τετάρτη, 8 Ιουλίου 2009

ΑΠ'ΤΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟ ΤΟΥ ΣΠΑΤΑ

Προκειται για το γνωστό χωριό της Αττικής στην πεδιάδα των Μεσογείων. Το όνομα του χωριού, εκφερομένο μαλιστα σε γενική πτώση (του Σπατά), όπως ορθώς παρατήρησε ο Σπ. Λαμπρός (1), μας παραπεμπει στο μεγάλο αρβανιτικό οικο των Σπατά, μέλη του οποίου έγιναν οι πρώτοι οικιστές του χωριού. Αν λάβουμε μαλιστα υπ'όψη, επι πλέον της συνηγορούσας σε αυτό τοπικής παραδοσης και την παρατήρηση, ότι στις περιοχές, όπου εγκαταστάθηκαν Αρβανίτες τα περισσότερα ονόματα οικισμών είναι κτητορικά, πρέπει να θεωρούμε βεβαίη την προέλευση του ονόματος του χωριού Σπατά απ'τον ομώνυμο οικο.

Ετυμολογικά, το Σπατά, αρβαν. ασφαλώς, προέρχεται είτε από τη λέξη Σεπάτε-α (2) (sepate-a) = ο πελεκύς, το τσεκούρι, είτε απ' τη λέξη σπατε-α (shpate-a) (3) = το ξίφος, η σπάθη. Κατ' αρχήν και τα δύο αντικείμενα αιτιολογούνται από την πολεμική ιδιότητα των Σπαταίων. Υπέρ της δεύτερης άποψης συνηγορούν οι περιγραφές των Στρατιωτών στην εξάρτυση των οποίων δεν περιλαμβάνεται ο πελεκύς (4). Πάντως αν ανατρεξουμε στην ομιλούμενη ακόμα αρβανιτική διάλεκτο - όχι μόνον των Μεσογείων - θα δούμε, ότι το ερμηνεύμα «ξίφος» είναι αγνώστο. Με τη λέξη Σπατία - η Σπαθία κατά τους Έλληνες συγγραφείς - περιοχή του ιστορικού Αρβανού, εκτεινόμενη νοτιά του Ελμπασάν και δυτικά του Μαλι Σπατι. Σύμφωνα με αυτήν την υπόθεση οδηγουμαστε στην αρβανιτική λέξη «σπατ-ι» (shpat-i) = η κλιτύς ορούς, η πλαγία, για το κατ' εξοχήν ορεινό της περιοχής.

Είναι αγνώστο, βεβαίως, αν οι Σπαταίοι έδωσαν το όνομα στην περιοχή, ή το αντίστροφο. Αν ισχύει η πρώτη περίπτωση, τότε η προέλευση του ονόματος πρέπει να αναζητηθεί στις λέξεις σεπάτε και σπατε.

Εκτός απ' το Σπατά των Μεσογείων υπάρχουν κι άλλα, που ίσως δείχνουν την πορεία και εξαπλώση του ομώνυμου οικου. Η προαναφερθείσα Σπατι-α και η εκείθεν του ποταμού Γενούσου, μεταξύ Ελβασάν και Δυρραχίου περιοχή με το όνομα Σπαταράκ. Καθώς λέγει ο Σπ.Λαμπρός (1) «Σπαταράκ λεγούσιν οι βορειοί Αλβανοί τους υπό των Ελλήνων καλούμενους Σπαταίους, τους εκ του οικου ή και χωριού Σπατά καταγομένους».

Νοτιότερα στην περιοχή Τομαρτζας, καθώς αναφέρει ο Αραβαντίνος (5), υπάρχει χωριό Σπαταν. Νοτιοδυτικά του Μπερατίου, στην περιοχή της μεγάλης Μουζακίας υπάρχουν το Σπατά (5) και το Μουρταγιασί Σπατά (5). Το όνομα Μουρταγιασί είναι προφανώς μεταγενέστερη προσθήκη για να ξεχωρίζει απ' το άλλο Σπατά της ίδιας περιοχής και οφείλεται μάλλον στο μουσουλμανικό κυριώνυμο Μουρτο. Πραγματι, την εποχή του Αραβαντίνου, το χωριό ήταν ιδιοκτήτο με κατοίκους τρεις μουσουλμανικές οικογένειες. Στην περιοχή Φιλιάτων υπάρχει το Σπαταρί (5) και στην περιοχή Γρεββένων το Σπατά (5), μετονομασμένο σε Πολυδενδρό. Καπως ξεκομμένο και με επικτήτη προφανώς καταληξή είναι το Σπατοβο της επαρχίας Σιντικής Σερρών, μετονομασθέν σε Κοιμήση.

Στη Λοκρίδα υπάρχει τοπν. «Σπατ» (6) και στην Τριφυλλία «του Σπατη» (7). Στην περιοχή της Καρυταινας γνωρίζουμε ήδη από την απογραφή Grimani του 1700 χωριό Σπαταρί (8). Το Σπατά (8) της Ηλείας μετν. σε Άγιο Νικόλαο. Τέλος, κοντά στη λιμνή του Μαραθώνα είναι το Σπατατζικ, μετν. σε Πευκοφύτο. Σπατατζικ σημαίνει το «Μικρό Σπατά», εν αντιθέσει προς το «Σουλιταν Σπατά», όπως λεγόταν απ'τους παλιούς κατοίκους του το Σπατά των Μεσογείων. Η φράση «Σουλιταν Σπατά» υποδηλούσα το πρώτο, το ισχυρό Σπατά, ακουγεται μέχρι σήμερα απ'τους ηλικιωμένους κατοίκους.

Από τα υπολοιπα τοπωνύμια της περιοχής,

«Η Αγριλεζα» ελλην. τοπν. (αγριελία) + αρβ. υποκορ. καταλ. -ζα.

«Η Βαλανιδεζα» ελλην. τοπν. + αρβ. υποκορ. καταλ. Αξιοπαρατηρητή η διαχρονικότητα του τοπν. αν αληθεύει η υποθεση των αρχαιολογων, οτι εκει βρισκοταν ο αρχαιος δημος Φηγαίας (φηγος = ειδος βαλανιδίας).

«Η Βατριζα» αρβ. βατρ-α = η εστια, το τζακι + υποκορ. καταλ.

«Η Βενια» απ'το «βενιο» = ειδος κεδρου. Παρομ. τοπν. Βενιζα στα Βιλλια Μεγαριδος και στην Παρνηθα, Βενιο στον Κισσαμο Χανιων.

«Η Βορινεα» αρβ. ιδιωμ. λεξη = η προς βορραν πλευραν λοφου εκτεθειμενου σε ισχυρους ανεμους, αφου μπροστα του και σε μεγαλη αποσταση δεν υπαρχει αλλο φυσικο εμποδιο. Ομοιο τοπωνυμιο στα Βιλλια.

«Ο Βουρβας» βρουβας, γιατι ο τοπος εβγαζε και βγαζει πολλη βρουβα.

«Η γεφυρα του λορδου» ειναι το σημειο, που το 1870 οι Αρβανιτακηδες απηγαγαν τον Λορδο Λανγκαστερ και την συνοδεια του και ακολουθησε η γνωστη σφαγη του Δηλεσι.

«Η Γιαλλου» απ'τη λεξη γιαλος, για το αμμωδες εδαφος.

«Το Γκουρι Γκλιατι» αρβ. γκουρ-ι = βραχος, πετρα και γκλιατε = ο μακρυσ.

«Γκουρι κουκι» αρβ. βραχος + κοκκινος.

«Δεσομαρι» μαλλον απ'το «δισαμαριο» = καρπος του σφενδαμνου.

«Ετος» μαλλον απο την αρβ. «ετ-ι» = η διψα, δηλ. τοπος διψασμενος, ανυδρος, οπως πραγματι ειναι.

«Ζαγανι» μαλλον απο την αρβ. λεξη «ζαγκε-ν-α» = η αυλακια. Ισως, ομως, κι απ'το «Ζαγανος» (9) = κυνηγετικο γερακι (βυζαν.προσωνυμιο). Τοπν. Ζαγανο στο Μυστρα (8).

«Κανιζα» μαλλον ορθη ερμηνεια του Σπ.Λαμπρου (1) απο την αρβ. λεξη «κανι» = οριο, κρασπεδο + υποκοριστικη καταληξη-ζα. Η περιοχη αποτελουσε οριο μεταξυ Σπατα - Λιοπεσι - Χαρβατι.

«Κιαφα» = αυχενας, ο αυχενας κορυφογραμμης, το διασελλο. Ομοια τοπν. στον Αγιαννη Κορινθιας (10), Σουλι, Βιλλια, Τριφυλλια. «Κιαφε Γκελιτ» = το διασελλο του πετεινου, δηλ. που εχει το σχημα του λαιμου του πετεινου (αρβ.λεξη «γκελζ-ι»=ο πετεινος).

«Κοκκιναδεζα» ελλην. τοπν. + αρβ. υποκορ. καταλ. = ο τοπος με κοκκινοχωμα. Κοκκινεζα στον Αγιαννη Κορινθιας (10).

«Κοτραζεζα» αρβ. συνθετη απ'το «κοτρα» = ραχη και «ζεζα» = μαυρη. Παρομ. τοπν. Κοντρα στη Λοκριδα (6), Κοντρα στην περιοχη Ριζας Τεπελενιου (5), Κοτριζα στη Βελιτσα (11).

«Κροϊρουσι» αρβ. λεξη «κρόϊ» = βρυση, δηλ. η βρυση του Ρουση. Το ονομα υπαρχει σαν παρωνυμιο στα Σπατα. «Λακαθελα» αρβ. συνθετη, σημαινει λακα βαθεια.

«Λακεζα» αρβ. «λακα» = η εδαφικη λεκανη, η πεδινη εκταση αναμεσα σε πλαγιες + υποκορ. καταλ. -ζα. Ομοιο τοπν. στον Αγιαννη (10).

«Λαπαρι» αρβ. ρημα «λαπαρος» = λασπωνω. Ειναι τοπος που κραταει νερα. Τοπν. Λαπη στην Τριφυλλια.

«Του Λιαλιουκου» αρβ. = του Ηλια Λουκα, κτητορικο τοπν. Το οικογενειακο ονομα Λουκας υπαρχει στα Σπατα. Ο Κ. Μπιρης αναγραφει εσφαλμενα «Λαλουκου» (12). Ετσι θα το προφεραν αλλοι Αρβανιτες, αλλα οχι των Μεσογειων. Πρβλ. τις λεξεις «Λιουλιε», «πλιακα», «λιουμι» (=λουλουδι, η γρια, το ποταμι) που σε αλλα μερη, οπως λ.χ. στη Δ. Αττικη και τα νησια του Αργοσαρωνικου προφερονται «λουλε», «πλακα», «λουμι». Λαλουκα στο Αργος (12,8) και Λαλουκας (12) ονομα Στρατιωτων.

«Λιθι» αρβ. λι-ου = η ελια + υποκορ. καταλ. -θι (13).

«Λισεζι» αρβ. «λισ-ι», δηλ. τοπος με βελανιδιες. Ομοιο τοπωνυμιο στον Αγιαννη (10).

«Λουτσα» η «Λιουτσα» αρβ. «λουτσε-α» = τοπος υγρος με εδαφικες λεκανες, που κρατουν το νερο της βροχης. Ομοια τοπν. σε Πρεβεζα (5), Αρτα, Μαντρα Μεγαριδος, Χαλκίδα, Λουτσεσ στην Κερκυρα.

«Λυκουμπουτι» δεν γνωριζω την ερμηνεια της που μαλλον ειναι συνθετη. Η λεξη «Λυκ» στ' αρβανιτικα εχει μια σημασιολογικη διαφορα, σημαινει τον μονογενη λυκο και ως εκ τούτου πολυ αγριο (ο κοινος λυκος ειναι «ουλζκ-ου»). Το β' συνθετικο ειναι η αρβ. λεξη «ι μπουτε» = ο ημερος. Η

σημασιολογική αντιφάση των δύο συνθετικών ερμηνεύεται μόνο αν προκειται περι τονισμού καποιας εξαίρεσης. Η λέξη «μπουτ-ι» = το βαρελι δεν λυνει το προβλημα.

«Μαγκουλιζα» αρβ. λέξη «μαγ(κ)ουλε-α» = γηλοφος + υποκορ. καταλ. Ομοιο τοπν. στα Βιλλια. Μαγουλιτσα στη Λοκριδα(6), Μαγουλα στα Κουντουρα, Μυστρα (8), Πατρα (8), Τριπολη (8), Μαγουλιανα στην Καρυταινα (8).

«Μαζαρεκο» μαλλον απ'την αρβ. λέξη «μαζ-ι» = το οργωμενο χωραφι, το προετοιμασμενο για σπορα. Ισως ομως κι απ'την αρβ. φαρα των Μαζαρακακιων. Ομοιο τοπν. στα Βαγια Θηβων, οπου το ονομα αναφερεται σε οικογενεια κτητορων ναου. Μαζαρέικα στα Σκουρτα Αττικης (14).

«Μπαλα» παλαιος οικισμος δυτικά του Σπατα. Ισως απο επωνυμο Μπαλας αρβ. «μπαλε-α» = το μετωπο. Ομοια τοπν. στη Μεση Αλβανια (15), στην Καρυταινα (8), Αττικη, Πατρα (8) και στο Λεονταρι (8).

«Μπααραγκες» απο τα παραπηγματα, που ειχαν στησει οι αρχαιολογοι και τις ανασκαφες τον περασμενο αιωνα.

«Μποσκεζα» αρβ. «μποσκε-α» (boshke-a) = η αγριοκρεμμυδα + υποκορ. καταλ. «Μπουρα» και «Μπουρανι» μαλλον απο επωνυμο Μπουρας αρβ. «μπουρρε-ι» = ο ανδρας. Λοφος στις πλαγιες του οποιου υπηρχε ομωνυμο χωριο, που ερημωθηκε επι Μοροζινη. Ομοια τοπν. σε Λεονταρι (8) και Γρεββενα (5) και Μπουρανη στην Τομαριτζα(5).

«Νταου» βουνο της Πεντελης. Ισως απ'το μουσουλμανικο ονομα Νταουτ (= Δαυιδ) με το οποιο ειναι γνωστοι αρκετοι αξιωματουχοι της Οθωμανικης αυτοκρατοριας. Προμ. τοπν. Νταουτια στον Αυλωνα της Αλβανιας (15), Νταουτι στην Καρδιτσα μετον. σε Μελισσα, στον Αυλωνα Αττικης και στην Πελοποννησο μετον. σε Περιβολακια (8).

«Ντρασεζα» αρβ. «ντρασε-α» = το πετρωδες επιπεδο εδαφος + υποκορ. καταλ. Παρομ. τοπν. Θρασιζα στο Βαρναβα (1), Ντρασα στον Αγιαννη (10), Ντρασεζα στον Αυλωνα Αττικης και στην Παρνηθα.

«Ντραφι» δασωδης περιοχη με μεγαλο ρεμα. Κατα Γ. Χατζησωτηριου (16) απ'τη λέξη «τραφος». Ομοιο τοπν. στη Βαρη Αττικης.

«Πετρεζα» μετοχι της Μονης Πετρακη, η λέξη ειναι ακριβης μεταφραση της λέξης Πετρακη.

«Πικερμι» κατα Σπ.Λαμπρο (1) απο το «επικερνης» «...διοτι ητο προφανως κτημα Βυζαντινου τινος επικερνη (πιγκερνη), ητοι αρχιοινοχοου η τινος φεροντος το εκ του τοιουτου αξιωματος επωνυμον». Αυτο ομως μαλλον αφορα στο Πικερνη (του), το μεταξυ Δελβινου και Χειμαρρας, το αποκαλουμενο και «Πικερας», το οποιο ισως ηταν κτημα του Συργιαννη Πιγκερνη. Το Πικερμι,οπως και το Πικερνι (8) της Αρκαδιας (Τριπολιτσα) ειναι μεταφορα του αρχικου ονοματος απ'τους Αρβανιτες εποικους. Αλλωστε οι κατοικοι του Σπατα στις μεταξυ τους συνομιλιες αποκαλουσαν το Πικερμι «Πικερα».

Ονοματα Στρατιωτων, Δουκας Πικερνης, Πετρος και Θωμας Μπουας Πικερνης (17). Η αντικατασταση του γραμματος «ν» με το «μ» στη αρβανιτικη λέξη «κερμ-ι» = το ψοφιμι, ο σκελετος, γιατι σιγουρα οι ντοπιοι θα ειχαν παρατηρησει στο «Μεγαλο Ρεμα» του Πικερμιου τ' απομειναρια της «πικερμικης πανιδος», τα γνωστα κατοπιν παλαιοντολογικα ευρηματα.

«Πους ι γκερ» αρβ. = πηγαδι φαρδυ.

«Πραρεζα» αρβ.λέξη «πραρει» = το πουρναρι + υποκρ. καταλ.

«Προκαλησι» συνθετη απ'το «προ» = ρεμα και «καλζε» που ειναι προσφωνηση της γιαγιας. Ισως ομως το β' συνθετικο απ'το κυριωνυμο «Καλη». «Πυργαρθι» «πυργαρι» + αρβ. υποκοριστικη καταληξη -θι = πυργισκος. Με τη λέξη πυργαρι οι Αρβανιτες εννοουν το οικογενειακο χωνευτηρι, χτισμενο με ξερολιθια σε σχημα πυργου (18). Ομοιο τοπν. στον Αυλωνα Αττικης.

«Σκεμπθι» αρβ. «σκεμπ» = λοφος βραχωδης + υποκορ. καταλ. -θι. Ομοιο τοπν. στην Παρνηθα.

«Σπελα» αρβ. = η σπηλια.

«Σπιθαρ Κανακη» στ'αρβανιτικα «σπιθαρ» σημαίνει γουβα, λακουβα λαξευμενη σε μαλακο βραχο για να μαζεψει το νερο της βροχης. Κανακης, οικογ. ονομα που υπαρχει στα Σπατα.

«Στρατι» αρβ.λεξη «στρατ-ι» (shrat-i) = στρωμα (εδω ενν. στρωμα εδαφους), γιατι πραγματι η τοποθεσια ειναι ενα μικρο οροπεδιο. Με την ιδια λεξη αποδιδεται και το ψιλο χαλαζι, που συχνα προηγειται των χιονοπτώσεων, δημιουργώντας ενα στρωμα πανω στο οποιο πεφτοντας το χιονι αργει πολυ να λιωσει.

Απ' την πρωτη ματια διαπιστωνουμε, οτι τα περισσοτερα τοπωνυμια αναφερονται στην μορφολογια του εδαφους. Λιγοτερα ειναι τα φυτωνυμα και τα κτητορικα και ελαχιστα τονιζουν ανθρωπινες κατασκευες. Πολλα απ'αυτα ισως καλυφθουν στο εγγυς μελλον απ'το τοπωνυμιο «Αεροδρομιο».

Παναγιωτης Α. Γκινουσατης (1991)

01. Σπ. Λαμπρου «Η ονοματολογια της Αττικης» 1905.
02. με το «ε» αποδιδω ενα κλειστο φωνημα, οπως λ.χ. στη γαλλικη Petit. Στην Αρβανιτικη το οριστικο αρθρο επεται του ουσιαστικου.
03. Ο Μ. Τριανταφυλλιδης στο «Τα οικογενειακα μας ονοματα» 1982 σελ. 78, συγχεει τις δυο λεξεις.
04. Κ. Μπιρη «Αρβανιτες, οι Δωριεις του νεωτερου Ελληνισμου» 1960 σελ.166.
05. «Χρονογραφια της Ηπειρου» 1856 τομ. 2 σελ. 320-394.
06. Γ. Μιχα «Μαρτινο, Λαρυμνα, Λουτσι, Πυργος» 1980.
07. Ι. Πουλου «Η εποικησις των Αλβανων εις Κορινθιαν» ΕΜΑ 3, 1950 σελ. 81.
08. Β. Παναγιωτοπουλου «πληθυσμος και οικισμοι της πελοποννησου 13ος - 18ος αιωνας» 1985 .
09. Μ. Τριανταφυλλιδη ο. π. σελ.81.
10. Π. Ρωμεση «Αγιαννης» Κορινθος 1983.
11. Θ. Βελεντζα «Απ'το τοπωνυμιο της Βελιτσας» δημοσ. σε «Ονοματα» τομ.9 σελ. 264.
12. Κ. Μπιρη ο.π. σελ.196.
13. Ι. Α. Θωμοπουλου «Το ονομα Φραχθι» σε «Ονοματα» τομ.9 σελ.269 οπου ορθως επισημαινει το μη υποκοριστικο νοημα των υποκοριστικων καταληξεων και παραθετει τοπν. σε-θι.
14. Κ. Μπιρη ο.π.σελ. 197.
15. Αρ. Κολλιας «Αρβανιτες και η καταγωγη των Ελληνων» β' εκδοση 1983 σελ.516, οπου παρατιθεται χαρτης του 1781.
16. Περιοδικο «Συμβολη», τευχος 6 σελ. 12.
17. Κ. Μπιρη ο.π. σελ. 200.
18. Γ. Γκικα «Ρουα-Ρουχου» 1987 εκδ. «Αστερος» σελ. 87.